

נוגע בעולם בלי חציצה

צבי עצמון: חלקת - מבחר ושירים חדשים, הוצאת קשב לשירה 2011, 179 עמ'

חלקת - אסופת השירים התשיעית של צבי עצמון - היא מבחר מייצג מספריו שראו אור במהלך שלושים שנה, הכולל גם שירים חדשים בשער האחרון, הנושא את שם הספר. כמי שקרוב לאקלים שירתם של דוד אבין ואהרן שבתאי, עומד עצמון נוכח המציאות ובא איתה חשבון בחומרה, ללא ויתור או טיוח, תוך שהוא קולט באוזנו הפנימית את "דממת השאון הנורא" של עוול, זוהמה אנושית ואכזריות.

קרבנו של עצמון למדע מסבירה את האמירה השירית המדויקת והאנליטית, שאינה מנותקת משכבות רגש שונות ודמיון. הקיום האנושי, ולא פחות מכך גם הקיום השירי וקיומה של האהבה (ניסיון לטופוגרפיה של השירה ושל חיי הנפש), נמדדים אצלו באינספור מולקולות ותאים - ראייה מיקרוסקופית מהולה ב"תחושה של התעלות, מקשה אחת".

גם בנושאי הרב כיווניים ניכרת מורכבותה של שירה זו: חומר ורוח, אהבה ואכזריות, מוות, מלחמה, פוליטיקה, מוסיקה, רגישות לחלש ולסבלם של יצורים חיים: "היכן הגורים/ שאמם נדרסה עד מותם בדע/ או מידי שכנים מוצקים". חוש מוסרי מפותח מַפְעֵם בשירי עצמון ביחס לאי צדק ולמאבקי הקיום. אלה משתקפים, בין היתר, גם בהתנגשות ובעימותים בין העומדים משני צדי המתרס - חיילים ופולשתנים במחסומים. ב"שמיכת שיר, מצבה מחוקה", סופו מתכתב עם 'גשם יורד על פני רצי' של עמיחי, שוטח הדובר תמונות וזועה של איבוד צלם אנוש בכל המובנים בעת מלחמה, וההקדשה בראשו היא מצבה לחי ולמת כאחד: "לזכרו של דומינסקי ובעיקר לעצמי".

השיר 'חלקת' בסוף הספר הוא בעיני שיר מפתח בתפיסתו השירית של עצמון. רקמתו המילולית וגם שמו המתקשר למונח מתמטי מסגירים את עיסוקו במדע. אבל מבחינה דקדוקית, "חלקת" מלשון "חלק" הוא גם נסמך שעליו נשענים כמה וכמה סומכים: "חלקת השדה/ חלקת יער/ חלקת דיונה בהינזמת הרוח/ חלקת הצורים אשר בגבעון/ חלקת קבר/ חלקת השיש, מצבה/ חלקת שמים, סערה" וכו'. נראה שהחזרה העיקשת על מניין החלקות למיניהן היא היוצרת את המארג המוחשי של רובדי המציאות. כל פיסה בעולם החיצוני נתפסת כחלקית, והחלקיות של כל פיסות היקום והקיום מנותבת לבסוף ל"חלקת השירים שנתרו" על "חלקת דף" המסתיים ב"חלקת השוליים", באמירה פואטית על הקיום. ואי אפשר להתעלם מן האסוציאציה האירונית במעבר מ"חלקת עורך" ל"חלקת העורך" וממנה כמובן ל"חלקת השירים שנתרו". החלק הוא

מטונימיה של השלם. לא הדיבור היפה והשלם, אלא החלקי והקטוע - העומד על קצה הלשון ומתלכד לבסוף לאחדות שאינה קושרת קצוות, בעזרת מילים המשמשות כתמרורי דרך - הוא הפואטיקה של עצמון.

האמירה השירית של עצמון משוכללת ומדויקת. קו ישר נמתח בין האישי לבין הקולקטיבי בהווה הישראלית והכלל אנושית בשירים אלה, שאינם נרתעים מלבטוש בקרביים של המציאות.

את המקור לאיום הקיומי ולכיעור הקיומי שחש המשורר ניתן אולי לראות בכך שהוא בן לניצולי שואה. החיבור בין העבר להווה הוא בהווה של אימי המלחמה והשלכותיה, הטבועה בקיום הישראלי רווי הפחדים.

זוהי שירה אקספרסיבית ומפוכחת ומתריסה, הבוררת מילים טעונות ומצליפות, דוגמת השיר 'קפה חזק, חשבון', שסיומו הפסקני פשוט להחריד: "חרפה עד הצוואר פלוס פחד נטורנטו". ויחד עם זאת היא מצטיינת גם בליריות דקה. עצמון רוקח מילים כמי שמערבב חומרים במעבדה. כך השירים הראשונים של 'עיצוב פנים' וכך בשיר הקסום 'קצף מים רבים' שעל גב עטיפת הספר: "חצי גופך שרוי באור/ ומחציתו בצל/ שובר גלים.../ וכשאת פונה בסוף לשוב, לחוף, / המחשבות שלך מפליגות, נאלמות מחוץ/ למים הטריטוריאליים/ שלי לא נותר להציל/ את הארמון שבנינו/ בחול לפני/ שקצף/ מים רבים". גם מעל שירי האהבה רובצים ענני הכבדים של הקיום. בועות הסבון הנמוגות שהילד מפריח בשיר 'בועית סבון' הופכות למילים שאותן מפריח הגבר באוזני אהובתו. ובשיר הפותח את הספר מצלמת עינו של המשורר, מַעֲבֵר לאמפתיה, את נטל הקיום היומיומי בדמות האשה ההרה הנושאת - נוסף למשא הפיזי - גם משא נפשי מעיק, "נושאת אצל הלב עֵבֶר מותה/ חייה".

ההתבוננות ביופי נשי אינה נמנעת מלהתבונן גם במסתתר מאחוריו. כך ב'הלנה, שיר בעייתי', שבחציו הראשון מתוארת האשה היפה כבת אלים ובחציו השני נחשף המנגנון הפיזיולוגי שלה: "מודיינת, מדממת, כמו חיה מוציאה מרחמך ילדים, / ואפילו אוכלת, שותה, / מקיאה לעתים,

משהקת, מזדקנת/ קמטים וורידים". עצמון מתמודד לא רק עם מושיא התבוננותו, אלא גם עם שאלת נחיצותה וחיוניותה של כתיבת שירה, המתנסחת בדילמה בדבר כוחן המוגבל מחד, של המילים שנשחקו לעזור להבין את חוקיות הסובב אותנו, ומאידך, הצורך הבלתי נשלט לכתוב אותן.

ואם אין נחמה, לא בעצם כתיבת שירה ולא במתרחש מסביב, אז מה תפקידה של השירה במציאות היומיומית האלימה והקשה? ב'פואטיקה, כתב הגנה' כותב עצמון על ההתכנסות פנימה וההתעטפות ב"אֶדְוָה של הרהורים". שוקעים בה כמו במימי ברכה, אבל המים האלה צופנים בתוכם גם סכנת טביעה וחנק, כך שהשירה אינה יכולה לשמש תמיד עוגן הצלה. התחושה היא של מאבק סיופי ותעייה בחלל של ריק ותפלות, שהמאמצים למלאו בתוכן חיים נידונים לכישלון.

בכוחה של כל יצירה, בין אם היא מדעית ובין אם היא שירית, לבנות מציאות חדשה או לשנות את זו הקיימת. במדע האמצעי הוא הפעלת חומרים, ובשירה האמצעי הוא מילים בהקשרים שונים. הנפש נאבקת להיחלץ מעולם החומר, וזה בלתי אפשרי, כמובן. איש המדע עומד בפני סימני שאלה כשמדובר באמנות המילים על תכונתן החמקמקה. תמיד יתקיים מצב של אי הבנת האחר עד הסוף, הנובע מאי הבנת העצמי על בריו. תמיד ישאר משהו עלום כתוצאה מטשטוש הגבולות בין גוף לנפש. "יש בשר שהוא הנפש", כתב שָם, ולכן המשורר מרגיש עצמו "מוגן מכל קישוט רומנטי".

עצמון הוא משורר מעורב פוליטי-חברתי. את ההשראה לכתיבה הוא שואב ממצבים דיסהרמוניים, שאינם נותנים מנוח, מצבי גבול, איום גלוי או נסתר, ספק מנקר, מועקה. אלה מגרים להתייחסות ואינם משאירים אותו אדיש. ראוי לציין, שלמרות העיסוק הרב בעולם ובזולת, לא נדחק מקומו של האני בשיריו, והוא דווקא מואר שוב ושוב על רקע בחירתו האינטואיטיבית של המשורר במצבי חיים שונים מחוץ לרדיוס האישי שלו, ועליהם הוא מגיב בפיכחון. מכאן מגוון הנימות בשיריו: הצלפה אירונית והמור עצמי לפעמים מקברי, כאב וליריות, זעם ולב נכמר וחוש צדק מפותח עם התבוננות דקה.

את הספר חותם מאמרו המעניין של גלעד מאירי "הפואטיקה הצברית", הסוקר מהלכים מרכזיים בשירת צבי עצמון. אחת הטענות המרכזיות המועלות בו היא שמחאתו של המשורר משתקפת בראיתו הפרודית החובקת מגוון נושאים.

יערה בן-דוד